

PAPER DETAILS

TITLE: XIX. YÜZYILDA MARAS SANCAGI HAPISHANESİ

AUTHORS: Yeliz Kantar

PAGES: 365-382

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3160701>

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

XIX. Yüzyılda Maraş Sancağı Hapishanesi

Maras Sanjak Prison in XIX. Century

Yeliz KANTAR

Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Afşin Meslek Yüksekokulu

yelizkantar@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-1037-5549

Öz: Osmanlı Devleti'nde hapis bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmakta olan bir uygulamadır. Mekân olarak imparatorluk genelinde kalelerin zindanlarının kullanıldığı bilinen bu hapishanelerin zindan, mahbes gibi isimlerle anıldığı bilinmektedir. Tanzimat ile birlikte bu zindanların modern hapishaneler olarak bir kimlik kazandırılmaya ve kurumsallaştırılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. İlk olarak İstanbul'da daha sonra taşrada tesis edilmeye başlandığı görülen hapishanelerin zamanla sayılarının arttığı ve devletin resmî kurumları haline geldiği görülmüştür. Bu çalışma taşrada bulunan Osmanlı'nın önemli eyalet merkezlerinden birisi olan Halep Eyaleti'ne bağlı Maraş sancağı dâhilinde bulunan merkez ve kaza hapishanelerini kapsamaktadır. Çalışma hazırlanırken öncelikle literatürde bulunan Osmanlı hapishaneleriyle ilgili çalışmalar incelenmiş daha sonra Maraş sancağı hapishanesine ilişkin T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi içerisinde elde edilen belgeler çalışmaya eklenmiştir. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığından alınan perakende evraklar 1864-1925 yılları arasında kapsamaktadır. Çalışmanın amacı Maraş sancağında yer alan hapishaneler ile ilgili bilgileri ortaya çıkarmaktır. Hapishanelerin yeri, binası, personeli ve mahkumlarıyla bir bütün olarak ele alınmak suretiyle Osmanlı genelinde Maraş özelinde hapishanelerin kurumsal kimliklerinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. İstanbul ve diğer vilayet ve sancaklardaki hapishaneler ile ilgili çalışmaların yer aldığı literatürde daha evvel Maraş sancağı ile ilgili bir araştırmanın bulunmaması araştırma için ilham kaynağı olmuş ve bu motivasyon ile çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, hukuk, Maraş, hapishane.

Abstract: Imprisonment was a practice used as a method of punishment in the Ottoman Empire. It is known that the dungeons of castles were used as places throughout the empire and these prisons were called by names such as dungeons, prisons, and mahbes. It is understood that with the Tanzimat, these dungeons began to gain an identity and be institutionalized as modern prisons. It has been seen that the prisons, which were first established in Istanbul and then in the provinces, increased in number over time and became official institutions of the state. This study covers the central and district prisons located within the Maraş district of the Aleppo Province, one of the important provincial centers of the Ottoman Empire. While preparing the study, firstly the studies on Ottoman prisons in the literature were examined and then the documents obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey regarding the Maraş Sanjak prison were added to the study. The retail documents obtained from the Ottoman Archives Department cover the years 1864-1925. The aim of the study is to reveal information about the prison located in the Maraş district. By considering the location, building, personnel and prisoners of the prison as a whole, it is aimed to evaluate the institutional identities of prisons in the Ottoman Empire, especially in Maraş. The lack of any previous research on the Maraş Sanjak in the literature, which includes studies on prisons in Istanbul and other provinces and sanjaks, inspired the research and the study was completed with this motivation..

Keywords: Ottoman empire, law, Maraş, prison.

Geliş Tarihi: 23.05.2023

Kabul Tarihi: 24.04.2025

Yayın Tarihi: 30.04.2025

Atıf: Kantar, Y. (2025). XIX. yüzyılda Maraş sancağı hapishanesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 365-382. Doi: 10.33437/ksusbd.1301327

GİRİŞ

Osmanlı Devleti hemen her alanda olduğu gibi hukuksal alanda da tebaasını adaletle yönetme duygusuna sahip döneminin ileri devletlerinden biri konumundadır. Devletin ilk kurulduğu dönemlerden itibaren, zaten var olan örfi hukuk adı verilen geleneksel bir bakış açısı ile oluşturulmuş ancak yazılı olmayan bir hukuki sisteme sahip olduğu bilinmektedir (İnalcık, 2017: 57). Bu sistem yazılı olmasa da oldukça kapsamlı ve genel geçer biçimde hem topluma hem de yönetim anlayışına yerleşmiş olup bireylerin bu “töre”ye uyma anlayışı benimsenmiştir. Töre, sadece gelenek ve görenek gibi kavramları ifade etmekle kalmayan, aynı zamanda hukuksal prosedürün de yerleştiği bir uygulama alanıydı. Fatih Sultan Mehmet döneminde Kanunname-i Ali-i Osman adıyla kaleme alınan ve böylelikle yazılı hale gelen örfi hukuk Türk devlet geleneğinin de bir anlamda meşrulaştırılması olarak algılanabilir (Akman, 2004:16).

Aşiretten beyliğe, beylikten devlete, devletten de imparatorluğa doğru mütemediyen ilerleyen teşkilat yapısı içerisinde, zaten çoğunluğu Müslüman olan Osmanlılar, İslam’ın ilkelerinin uygulama sahasına yerleştirilmesi ile daha kapsamlı bir hukuk sistemine sahip olmuştur. Şer’i hukuk ya da Şer’iat gibi kavramlarla ifade edilen İslam Fıkıh İlmi, devletin çoğu alanda adaleti sağlarken dayandığı temel direklerden birini oluşturmuştur. Özellikle aile, miras, vergi ve ticaret gibi özel hukuk dallarında bilgisinden istifade edilen şer’i hukukun, kamu hukuku içerisinde kısır kalmasından dolayı örfi hukuka başvurulduğu bir düzen oluşturulmuştur. Elbette her iki hukukun da eksik kaldığı hususlar vardır ve bunlar düzenlenirken ikisinden de eş zamanlı yararlanılması uygulamayı kolaylaştırmıştır (İnalcık, 2017: 57).

Osmanlı örfi hukuk dairesinde cezalandırma usullerine bakıldığında, genelde bedeni ya da maddi infazlara yer verildiği görülmektedir. Esasen İslam hukuku içerisinde hapis, bir cezalandırma yöntemi olarak kullanılmakta ve daha önceki devirlerde kurulan tüm İslam devletlerinde de uygulanan bir infaz şeklidir. Ancak Osmanlı Devleti gerek örfi hukukun bakış açısı gerekse İslam devletlerinin geleneklerinin tamamını benimsememiş olması gibi nedenlerle hapis cezasını çok fazla uygulamamıştır (Uyanık, 2017: 61).

Bu itibarla devletin genelinde hapisane, kurumsal bir kimliğe sahip değildir. İstanbul’daki Yedikule ya da bazı taşra vilayetlerindeki kale zindanları gibi mekânların tutukluların alıkonulduğu yer olarak kullanılmasından öteye geçilmediği anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 2017: 204-205, Demirtaş, 2017: 322). Ancak devletin büyüyen oldukça büyük bir coğrafyaya yayılması ve buna bağlı olarak da geniş bir etnik-dini toplumsal yapıya sahip olmasından mütevellit günümüz modern hapisaneleri gibi bir yapının var olmaması, sorun teşkil etmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile yönetim ve hukuk sistemlerinde meydana gelen bazı değişimler, bir infaz şekli olarak hapisane teşkilatının kurumsallaşmasını da zorunlu kılmıştır. Ortaya çıkan bu ihtiyacı karşılamak amacıyla evvela İstanbul’da daha sonra da taşrada hapisanelerin kurulması için harekete geçilmiştir. Taşrada ilk olarak Sinop’ta tesis edilen hapisane zamanla tüm eyalet ve sancak merkezlerinde yaygınlaştırmaya çalışılmıştır (Yıldız, 2012: 290,458).

Osmanlı genelindeki hapisanelerin çalışma alanı olarak belirlenmesi ve konuya son yıllarda ciddi oranda itibar gösterilmesi söz konusudur. Bununla birlikte Maraş Sancağı Hapishanesi konu olarak yazında daha önce araştırılmamış olduğundan özgün bir başlık olarak kabul edilerek bu çalışmanın ilham kaynağı olmuştur. Konu araştırılmadan evvel Osmanlı vilayet ve sancakları hakkında hazırlanan diğer çalışmalar analiz edilmiştir. Bu suretle hapisanelerle ilgili literatürde yer alan kaynakların başında Michel Foucault tarafından kaleme alınan Hapishanenin Doğuşu isimli eser gelmektedir.¹ Hapishanelerin oluşum süreci ve gelişimi ile ilgili detaylı bir çalışma olan bu eserin dışında Osmanlı dönemi hapisaneleri hakkında yapılan araştırmalara bakıldığında karşımıza ilk ve en kapsamlı kaynaklardan birisi olarak Gültekin Yıldız’ın Mapusâne isimli kitabı çıkmaktadır. Daha evvel yüksek lisans tezi olarak yazılmış olan kitap hapisaneleri Osmanlı genelinde değerlendiren bir içeriğe

¹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 2015.

sahiptir.² Ömer Şen tarafından hazırlanan Osmanlı'da Mahkûm Olmak adını taşıyan eserde de yine konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.³

Literatürde taşrada bulunan Diyarbakır, Edirne, Bağdat, Sinop, Trabzon, Muş, Samsun, Konya, Aydın, Bursa, Sivas, Balıkesir, gibi vilayet hapishanelerinin⁴ yanında Eskişehir, Musul, Teke, Menteşe, Bodrum, Karesi, Çanakkale, Erzincan, Bozkır, Çerkeş, Afyonkarahisar, Amasya, Malatya, Isparta, Canik, Tirebolu, Dinar, Bilecik, Cebel-i Bereket, Kayseri, Ereğli gibi sancak ya da kaza hapishanelerinin⁵ de yer aldığı bir dizi makale ve tezler bulunmaktadır. Bazı çalışmaların ise vilayete bağlı tüm sancak ve kazaları ile birlikte hazırlandığı görülmektedir. Bir başka çalışmada ise tamamen kadın hapishanelerine odaklanmıştır.⁶ Her bir çalışma kendi içerisinde bir yöntem belirlemek suretiyle bu alana katkı sağlamıştır. Literatürdeki örneklerin incelenmesinin ardından Maraş Sancağı'nda bulunan merkez ve Süleymanlı, Göksun, Pazarcık kazaları hapishaneleri ile ilgili bilgiler T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Dairesi Başkanlığından temin edilen perakende evrak içerisinde çıkarılmıştır. Belgelerin içeriğinde hapishane binası, çalışanları ve mahkûmları ile ilgili elde edilen bilgiler başlıklar halinde sunulurken hapishanelerin durumu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmada öncelikle Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren uygulamada bulunan hukuk sistemine değinilmiş Tanzimat dönemi ile birlikte yapılan değişikliklere yer verilmiştir. Daha sonra Osmanlı'da yargılama ve cezalandırma hususundaki uygulamalardan bahsedilmiş ve nihai olarak Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin dönüşümü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ana teması olan Maraş Sancağı Hapishanesi ve bu sancağa bağlı olan kaza hapishaneleri hakkında arşivden elde edilen belgelerin içeriğine istinaden oluşturulan bilgiler başlıklandırılarak sunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde Hukuk Alanındaki Bazı Değişimler

Osmanlı devlet geleneği içerisinde İslam hukuku şer, padişahın koyduğu kurallar ise kanun olarak adlandırılmıştır. Esasen kanun olarak nitelenen örfi hukuk dairesindeki kurallar sadece örf, adet ve gelenekleri ifade etmemiştir. Aynı zamanda devletin adalet ve yönetim anlayışı, zaman ve mekân değişiklikleri de bu kuralların üzerine yenilerinin eklenmesini ya da var olan kurallarda birtakım değişikliklerin yapılmasını da gerekli kılmıştır (İnalçık, 2015: 167). Başlangıcı devletin ilk kurulduğu dönemlere kadar götürülebilen bu hukukun oluşum süreci; Orta Asya Türk- Moğol geleneğinin varisi olan Babürlüler, Akkoyunlular, Dulkadiroğulları Safeviler ve Memlûkler devletlerinden Osmanlı'ya sirayet eden birtakım uygulamaları da barındırmaktadır. Elbette ki Cengizhan Yasası da bu oluşuma ciddi katkı yapmıştır (Aydın, 2017: 23-25).

² Gültekin Yıldız, *Mapusâne (Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

³ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak (Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

⁴ Jülide A. Orat- Fadimana Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of the Institute of Social Sciences* Sayı Number 7, İlkbahar Spring 2011, 73-95, Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmit Hapishanesi", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s. 989-1003), Beyza Karakaya, Musul Vilayeti Hapishaneleri (1864-1918), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, Nazmiye Akbey, XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2015, Eyyub Şimşek, "XX. Yüzyılın Başlarında Trabzon Hapishanesi (1900-1914)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 23, (2017), (s. 163-196), Cihat TANIŞ, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı: Muş Hapishanesi Örneği (1908-1914)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* c:11, sayı:57, (Haziran 2018), (s. 141-146), Banu YILMAZ, Osmanlı Dönemi Bursa Hapishanesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2015, s.26-27,

⁵ Emine Gümüşsoy, Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920), *Tarih Okulu Dergisi*, Aralık 2014, yıl:7, S: XX, s. 216-225, Serap Sunay, "Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, C.20, S:1, s.48-52, Ferudun Ata, "Osmanlı Döneminde Bozkır Hapishanesi", *Uluslararası Bozkır Sempozyumu Bildirileri*, 6-8 Mayıs 2016, s.394,396-397, Naci Şahin, "20. Yüzyıl Başlarında (h. 1329-M.1913/H.1328-M.1922) Yılları Arasında Afyonkarahisar'da Hapishaneler (Hapishanelerde İyileştirme Çalışmaları)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.5, S:21, (2015), (s. 21-45), Mucize Ünlü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Amasya Hapishanesini Islah Faaliyetleri", *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 13-15 Haziran 2007, (s.167-184),

⁶ Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 29 (2010), s.91.

İslam Dininin benimsenmesinden sonraki süreç içerisinde de bu geleneksel yapı korunmuş, bu yapının üzerine İslam'la birlikte gelen şer'i hukuk bina edilmiş ve eş güdümlü bir hukuksal sistem ortaya çıkmıştır. "Gaza ve Cihat" anlayışı devletin kısa zamanda büyüyüp aşiretten devlete sonra da imparatorluğa dönüşmesinde belki de birinci amil olarak görülebilecek ve önemli rol oynayacaktır. İslam Hukuku'nun yetersiz kaldığı bazı uygulamalarda örfi hukuktan, örfi hukukun yetersiz kaldığı uygulamalarda da şer'i hukuktan yararlanılması devletin en büyük amacı olan adalet dairesi içerisinde halkını yönetme arzusunu gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu ikili hukuki sistem sayesinde devlet çok geniş bir coğrafyada çok farklı bir halk kitlesine sahip olmasına rağmen aşağı yukarı aynı adaleti sağlayabilmiştir (İnalçık, 2015: 167). Gerek devlet gerekse halk bu hukuki karmaşadan yakınmaya başlayacak ve bu suretle özellikle devletin merkezi otoritesinin zayıfladığı bu dönem itibarıyla da değişiklik yapılacaktır. Nitekim XVIII ve XIX. yüzyıllarda hem Avrupa'da hem de Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler yaşanırken şer'i hukukun bu değişim rüzgârını karşılayacak içerikte genişliğe sahip olmaması yeni bir düzene geçişi ivedileştirmiştir (Ortaylı, 2000: 138-142).

Batılılaşma olarak ifade edilen kavramsal yapının zamanla kurumlara sirayet etmeye başladığı dönem aslında III. Selim'in tahta çıkmasından itibaren başlayan daha sonra II. Mahmud dönemini de içeren bir farkındalık dönemini beraberinde getirmiştir. Tanzimat Dönemi'ne kadar bahsedilen bu minval üzere şekillenen Osmanlı hukukunda, Tanzimat Fermanı ile birtakım değişikliklere gidilmiştir. Özellikle Avrupa devletlerinin bunu bahane eden yorumları ve çok uluslu imparatorluğun azınlıklarını kendine bağlı tutmak için gösterdiği çaba neticesinde hukuki değişim kaçınılmaz hale gelmiştir. Buna göre özellikle idare, vergi ve ceza hukuku alanlarında Avrupa'dan devşirilen uygulamalara yer verilmiştir (İnalçık, 2009: 228).

Bir başka değişiklik de özel hukuk alanında ticari ilişkilerin yoğunlaştığı XIX. yüzyıl itibarıyla zorunlu hale gelmiştir. Bahsedilen alanlarda yapılan bu değişikliklerin üzerinde belki de en büyük değişim kanun yapan padişahın, artık Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve buna benzer kurullar kanalıyla hazırlanan kanunları onaylayan kişi kimliğine bürünmesiydi. Üstelik hazırlanan her yasa artık sadece şer'i hukuka uygun olup olmadığı değil, pratikte gerçekten ihtiyaçları karşılayıp karşılamadığı hususunda eleştirilmekteydi. Tanzimat Dönemi itibarıyla hazırlanan kanunlar eski örfi hukuka nazaran daha geniş ve daha kapsamlı idi. Padişah ve diğer devlet çalışanlarının uhdelerindeki kararları artık bu yasalar referans alınarak geçerli hale gelmiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin padişahı bizzat kendisi kanun iken artık kendi gücünün üstünde bir "kanun üstünlüğünü" kabul etmiş durumdadır (Berkes, 2005:214).

Osmanlı hukuku içerisinde gerçekleşen bu değişimin bir ayağını da ceza hukuku oluşturmaktadır. 1840, 1851 ve 1858 yıllarında hazırlanan üç ceza kanunnamesi ceza infaz yöntemlerini de değişime uğratmıştır. Bu kanunnamelerde konumuz itibarıyla hapishaneler odağından bakıldığında suçlara karşılık verilen hapis cezası sürelerinin belirlendiği görülecektir. Mecelle ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu adı verilen hukuki düzenlemelerde yine hapsedme ve hapishanelerle ilgili birtakım değişikliklere gidildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin tüm hukuki uygulamalarının kitaplaştırıldığı Düstur'da ise hapishanelerde çalışacak gardiyanlarla ilgili sayı, tayin, yaş, giyim-kuşam gibi ayrıntılara yer verilerek bazı düzenlemeler getirildiği görülmektedir (Yıldız, 2012:178-179).

Hapishaneler hakkındaki önemli adımlardan biri de 1880 yılında hazırlanan Hapishaneler Nizamnamesi'dir.⁷ Bu nizamnamede hapishanelerin binaları ve çalışacak personelin görev ve maaş gibi ayrıntıları izah edilmiştir. Ayrıca mahkûmların yatak, yemek, kıyafet standartları belirlenmiş hasta mahkûmlar için oluşturulacak hastane ya da koğuşlardan bahsedilmiştir. Bunların dışında mahkûmların çalıştırılmaları için koşullardan hangi suçlu mahkûmların hangi hapishanelerde kalacağı ve kaydı tutulacak evrak içerikleri anlatılmıştır (Yıldız, 2012: 474-489).

Osmanlı Devleti'nde Hapishaneler

Hapis, Arapçada dışarı çıkarmamak, bir yerde alı koymak gibi anlamlara gelmektedir. Fiili olarak bu anlamları taşıyan hapishane kelimesi aynı zamanda mahkûmların tutulduğu mekânı da ifade etmektedir. Hukuksal anlamda ise suçlunun kapalı bir yerde tutulmak suretiyle kişisel hak ve

⁷ CBA. TFR. I.M. 1/1/1 (21 Mayıs 1880, H. 11 C. 1297).

özgürlüklerinden mahrum bırakmak demektir (Devellioğlu, 2004: 304). Bu biçimde cezalandırmaların yapıldığı ve bu cezanın uygulandığı mekân habs, ya da mahbes gibi isimlerle ifade edilirken, cezanın uygulandığı kişiye ise mahpus adı verilirdi. Önceleri hapsedilmenin bir infaz biçimi olmaktan ziyade suçlunun suçu sabit görülünceye kadar gözetim altına almayı amaçlayan bir uygulama olduğu bilinirken yerleşik hayata geçişle birlikte bir bina olarak addedilmesi ve suçluların mahfuz tutulmasını sağlaması fikrinin yerleştiği görülmektedir (Bardakoğlu, 1997: 54). Tarihsel süreçte Romalılarda hapishane kültürünün varlığı bilinmekte ve XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar dünyada yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Romalılardaki uygulama modern anlamda hapishaneler değil de özel ve kapalı mekânlarda çalıştırma ya da kale bodrumlarında hapis tutma biçimindedir. Zaten bu cezalar da genel itibarıyla köleler üzerinde uygulanmıştır (Bardakoğlu, 1993:471).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminden önceki süreçte mahkûmiyet; kürek,⁸ kalebend,⁹ prangabend,¹⁰ cezirebend¹¹ ve tomruk¹² adıyla anılan cezaları kapsamaktadır. XVII. yüzyıldan başlayarak ağır ceza olarak yoğunlukla kürek cezası (İpşirli, 2019: 113) ve kalebentlik cezası uygulanmaktaydı. Kalebentlerin aynı zamanda sürgün cezası ile hüküm giyenlerin de gönderildikleri yerler olduğu anlaşılmaktadır (İşbilir, 2019:5).

Osmanlı Devleti'nde hapishaneler tesis edilmeden önce başkent İstanbul'da hapishane olarak kullanılan zindanlar, Yedikule, Tersane ve Baba Cafer zindanlarıdır. Oldukça büyük mekânlar olduklarından sorumluluğu bir subaşına devredilen zindanlarda kalan mahkûmların gereksinimleri yardımsever vatandaşların bağışları sayesinde karşılanmaktadır. Özellikle Yedikule Zindanı içerisinde siyasi suçlardan hüküm giymiş olanlar, yabancı olup siyasi suç işlemiş olanlar ve savaş durumunda bulunan ülkelerin elçileri tutulmaktaydı (Yıldız, 2012: 38-42).

Tanzimat Fermanı içerisinde "Müslüman ve Gayrimüslim herkesin kanun önünde eşit olması" ve bu suretle bir yargılama ve cezalandırma prosedürü uygulayacağını sözü verilmişti. Bazı elçilerin bizzat tetkik etmesi ile Osmanlı hapishane koşullarının iyileştirilmesi ve bilhassa hücre sisteminin oluşturulması telkin edilmişse de bu ayrıntılar bir müddet ertelenmiştir (Yıldız, 2012: 66). Osmanlı genelinde tamamen hapishane imar ya da koşulların iyileştirilmesi ciddi maliyet gerektirdiğinden öncelik İstanbul'a verilmek zorunda kalmıştır. 1858 yılında bizzat hapishane ıslahı için çağırılan İngiliz Binbaşı, Zaptiye Nezareti dâhilinde bir tevkifhane kurulması için çalışmalara başlamıştır. Dönemin Zaptiye Müşiri Hafız Mehmet Paşa'nın izahatı doğrultusunda; hafif suçlular ile ağır suçluların bir arada bulunmalarının sakıncaları tartışılmış ve bu suretle İstanbul'da bir hapishane inşasına başlanmıştır. Daha sonra taşrada ilk olarak Sinop düşünülmüş ve Anadolu'da hapishane inşa çalışmalarına hız verilmesi hususunda talimatlar verilmiştir (Şen, 2007: 52-53).

⁸ Kürek Cezası: Osmanlı'da Tanzimat'tan önceki dönemde yekencilik yapılırken ağır suç işleyenlerin harp gemilerinde kürek çekmek üzere hizmete verilenler için kullanılan tabirdir. Ancak zamanla ağır suçlular ayakları zincirlenmek suretiyle gün içerisinde taş kırmak, toprak kazmak, malzeme taşımak gibi işlerde çalıştırılarak, geceleri hapishanede kalmaları biçiminde uygulanmaya devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Zeki Uyanık, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017.

⁹ Kalebentlik: Osmanlı'da suçlu mahkûmların bir kalede hapsedilmesi anlamına gelen cezalandırma türüdür. Bu kaleler genelde bazı vilayetlerin kaleleri olarak seçilmekle beraber daha ağır suçluların ise bir adanın kalesinde kalebend olarak cezasını çektiği görülür. Bu kalenin genel olarak Limni Adasında bulunan kale olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ömer İşbilir, "Kalebend", *TDVİA*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2019.

¹⁰ Prangabendlik: Ağır hapis cezası olarak nitelendirilebilecek bu cezada mahkûmun ayağında demir zincir bağlanarak uygulandığı anlaşılmaktadır. M. Zeki Uyanık, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2017.

¹¹ Cezibendlik: Suçlu kişinin bir ada veya bir yarımada gönderilmek suretiyle cezasını buradan çıkarmamak şeklinde çektiği bir cezalandırma yöntemidir. Bir çeşit sürgün edilme gibi görünse de o ada ya da yarımadadan çıkamayacağı için aynı zamanda kişinin hapishanesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Efdal ÖZKUL, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta Kalebentler ve Cezirebentler", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine GÜRSOY-NASKALİ, Hilal Oytun ALTUN, İstanbul 2010, s.130.

¹² Tomruk: Tomruk olarak tabir edilen şey nesne bir ağaç kütüğüdür. Mahkûmun bedeni bu kütüğün çeşitli yerlerinden açılan yarıklara yerleştirilerek adeta bu kütüğe kilitli halde bırakılırdı. Mahkûm tüm ihtiyacını bu esaret biçiminde olduğu halde gerçekleştirmek zorundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Mapusâne (Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

İlk hapishane için İstanbul'da Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmı tahsis edilerek bu bina hapishaneye dönüştürülmüştür. Daha sonra sırasıyla Trabzon, Diyarbakır, Kırklareli, Sivas, Amasya, Harput ve Anadolu'da yer alan diğer vilayetlerde hapishane yapılması için girişimlerde bulunulmuştur. Yapılan hapishanelerin işleyişi için yönetimlerine birer nizamname gönderilmiştir (Şen, 2007: 28-29). Buna göre, tutuklular ve suçları sabit görülüp infaz edilmiş hükümlülerin ayrı yerlerde tutulmaması istendi. Yine bu nizamname, mahpusların yeme içme giderlerinin devletçe karşılanacağı ve 18 yaşından küçük olan mahkûmlarla kadınların ayrı koğuşlarda kalmasını öngören hükümler içermekteydi. Ayrıca hükümlü mahpusların mutlaka çalıştırılması istendi. Bilhassa kadınlar için inşa edilmesi zorunlu olan hapishaneler olması gerektiği zaman içerisinde daha da netleşecek ve bunun için de birtakım girişimlerde bulunulacaktır.

Maraş Sancağı Merkez ve Kaza Hapishaneleri

Tanzimat Dönemi itibariyle hapishanelerdeki değişim ve buna istinaden hazırlanmış nizamnameye göre taşrada açılması uygun bulunan hapishanelere karar verilmiş ve birçok yerde yeni hapishanelerin tesisi için çalışmalara başlanmıştır. Bu suretle başlatılan çalışmalarla hukuki sistemde eski dönemden farklı ceza infaz kurumlarının inşası her ne kadar Avrupa'nın baskısı neticesinde başlatılmışsa da gerekliliği muhakkaktır. Tanzimat'la beraber gelen yenileşme rüzgârının bir ayağının da yargılama ve cezalandırma sisteminde hissedilmesi, bir yandan halkın devlete olan güveninin tekrar tesisini sağlarken, diğer taraftan da adalet mekanizmasının işleyişini de kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur (Yıldız, 2012: 68-74). Çalışma eksenimiz olan Maraş Sancağı dâhilinde bir merkez, Elbistan, Göksun, Süleymanlı ve Pazarcık olmak üzere toplam dört kaza hapishanesi bulunduğu anlaşılmıştır. Bu hapishanelerin bina koşulları, çalışanları ve mahkûmları hakkında elde edilen bilgiler çalışmaya dahil edilerek hapishane ve mahkûmların durumu tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Maraş Sancağı Merkez Hapishanesi

Maraş Sancağı bilindiği üzere, Osmanlı'nın en önemli eyalet merkezlerinden birisi olan Halep Eyaletine bağlı bir sancak konumundadır. Halep Eyaleti'nin büyük olması ve birçok sancaktan müteşekkil olması devlet için önemli hale gelmesine vesile olan bir durumdur (Gündüz, 2001: 195). Sosyo-ekonomik açıdan önemli bir merkez olan eyaletin önemli sancaklarından biri olan Maraş'ta hemen her vilayet ve sancakta olduğu gibi hükümet binasının içinde hapishane olarak kullanılan bir bölüm bulunmaktadır. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi dâhilindeki elde edilen evraklardan hareketle 1864 tarihli belgede Maraş Sancağı'nda bulunan hapishanenin binasının hükümet binası dahilinde üç odadan ibaret 60 kişilik mahkûm sayısına sahip olduğu ve 15 kişiden oluşan zaptiyelerin bu mahkûmların muhafazasında görevli olduğu ifade edilmiştir.¹³ Zaman içerisinde bu hapishanenin yetersiz koşulları nedeniyle bazı tadilatlar ihtiyaç duyulmuş ve bunun için izin istenmiştir. Ayrıca görevli zaptiye askerleri için binanın üst katına ek yapılması gerekliliğine değinildiğinden hapishane binasının yetersiz olduğu söylenebilir.¹⁴ Yakın tarihli belgelerden bu inşa faaliyeti için gerekli iznin alındığı ve yapılması için harekete geçildiği sonucuna varılmaktadır.¹⁵

Maraş Sancağı'nda bulunan bu hapishanenin kadın mahkûmların kalması için bir bölümü olamadığından Belediye bütçesinden ödenmek üzere bir kadın hapishanesi inşa edilmesine karar verildiği görülmektedir.¹⁶ Bundan başka Maraş Hapishanesi'nde mahkûmların tedavisi için bir hastanenin bulunmadığı ve yapılması gerektiği ile ilgili bir yazışma gerçekleşmiştir. Bu talep en yakın üst birim olan Halep Eyaleti'ne bildirilmiştir.¹⁷

1897 tarihli belgede Maraş Hapishanesi'nin içinde yeterince yer olmadığından ayrıca bir yere hastane yapılması için çizilmiş planı gösteren belge yer almaktadır. Belge yerel olarak görevli Mühendis Mehmet tarafından imzalanmıştır.¹⁸ İnşaatta kullanılacak malzeme ve birim fiyatlarıyla ilgili bir çizelge

¹³ BOA. MVL. 676/32/1 (H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)

¹⁴ BOA. A.] MKT. MHM. 461/15/2 (H. 14 Cemaziye'l-ahir 1290, M. 9 Ağustos 1873)

¹⁵ BOA. İ.DH.672/1,2 ((H. 10 Cemaziye'l-ahir 1290, M. 5 Ağustos 1873)

¹⁶ BOA. İ.DH.741/60618 (H. 24 Safer 1294, M. 10 Mart 1877)

¹⁷ BOA. DH. MKT.364/37/2 (H. 23 Şevval 1312, M. 19 Nisan 1895)

¹⁸ BOA. DH. TMIK. S. 13/13/1,2,3-1 (H. 14 Safer 1315, M.15 Temmuz 1897)

bulunmaktadır.¹⁹ 1904 yılında gelindiğinde Halep ve Adana Vilayetlerinin hapishaneleri teftiş edilmiştir. Buna göre Adliye Nezareti Dahiliye Nezaretine Maraş Hapishanesi'nin nemli ve mahkûma yetersiz olduğunu bildirmiştir.²⁰ 1909 tarihinde hapishanenin izdihamı nedeniyle hükümleri kesinleşmiş mahkumların mülhakatta yani kaza hapishanelerinde yer olmadığından münasip mahallere nakli istenmektedir. Aydın Vilayetine Halep Vilayeti'nden yazı gitmiş Bodrum'da yer olabilme ihtimaline binaen ne kadar mahkûm gönderebileceklerini sormuşlardır.²¹

1913 tarihindeki bir belgede Maraş Hapishanesi'nin hükümet konağının dahilinde bulunduğu ve üste bir kat yapılmak istendiği ve bu inşaat için kullanılacak malzeme ve bedelleri yer almaktadır.²² Bir yıl sonra hazırlanan belgeye göre hapishanede salgın hastalık ortaya çıkmış ve mahkumların ölümüne neden olacak noktaya gelmiştir. Maraş Mutasarrıflığı, Halep Valiliği, Hapishaneler İdaresi, Dahiliye Nezareti gibi kurumlar arası yazışmalarda öncelikle yapılmak istenen inşa faaliyeti için gereken keşif varakası, malzemelerin miktar ve fiyatlarını gösteren rayiç defteri ve nihayetinde hapishanenin planı hazırlanarak gönderilmesi istenmiştir. Masrafların ve talep edilen bütçenin eksik hazırlanması sebebiyle havalenamenin gönderilmediği tüm hesaplar yeniden yapıp istenen evrakların tamamlanmasından sonra ödeneğin onaylanmıştır.

1915 yılında Maraş Merkez kadın hapishanesinin kira bedelinin ödenmesi için Hapishaneler İdaresi tarafından havalename gönderilmiştir.²³ Aynı yıl hapishanenin "izdihamı" nedeniyle mahkûma yeterli yerin bulunmadığı bu yüzden bir hane kiralanarak mahkumların bir kısmının oraya nakledilmesi için izin talep eden hapishane yönetimine Hapishaneler İdaresi tarafından ödenek gönderilmesi kararlaştırılmış olsa da Dahiliye Nezareti bütçenin uygun kullanılması ve buna istinaden de harcama kalemlerinin ayrıntılı yazılmasını hapishaneye iletmıştır.²⁴ 1917 yılında Maraş Hapishanesi'nde kalan mahkumların hasta olduğu bu suretle hastane için gereken bazı malzemelerin alımı için ödenek istenmiştir.²⁵

Tablo 1. Maraş sancağı merkez hapishanesi verileri

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Divan-ı Harp Tutuklusu	Hükümlü
Kadın	1	2	4
Erkek	83	46	79
Kalan	84	48	83

1917 yılında hazırlanan yoklama cetveline göre Maraş Merkez Hapishanesi'ndeki mahkûm sayısı 79 erkek 4 kadından ibarettir. Bunun yanında hapishanede tutuklu bulunanlar 83 erkek 1 kadın ile divan-ı harp tutuklusu 46 erkek 2 kadından oluşmaktadır. Nihayetinde hapishanede bu tarihte 83 hükümlü, 84 tutuklu ve 48 savaş tutuklusu olarak toplam 215 kişidir.²⁶ Bina koşullarının yetersiz olduğu her fırsatta ifade edilen hapishane 215 kişilik tutuklu ve hükümlü sayısına bakıldığında oldukça kalabalıktır.

Maraş Sancağı'nda bulunan merkez kaza hapishanesinin genel olarak bina koşulları, hastane bulunmayışı, kadınlara özel bir yerin olmayışı gibi mahkumlara olumsuz bir ortam sunduğu açıktır.

Göksun Kazası Hapishanesi

Maraş Sancağı'nın kazalarından bir tanesi olan Göksun Kazası'nda da bir hapishane bulunmaktadır. Bu hapishane ile ilgili elde edilen belge yine cetvel biçiminde tanzim edilmiştir. Bundan başka 1914 yılında Maraş'tan gelen talep üzerine Hapishaneler İdaresi, Göksun Kazası'nda bir kadın

¹⁹ BOA. DH. TMIK. S. 13/13/3-3. (H. 14 Safer 1315, M.18 Temmuz 1897)

²⁰ BOA. DH. TMIK. S. 56/9/1,2 (H. 14 Ramazan 1322, M. 22 Nisan 1904)

²¹ BOA. DH. MKT. 2808/10//1,3 (H. 20 Rebiü'l-ahir 1327, M. 11 Mayıs 1909)

²² BOA. ML. EEM. 1048/10/1-6 (H. 5 Zilhicce 1331, M. 5 Kasım 1913)

²³ BOA. DH. MB. HPS. 45/16/1 (H. 9 Şaban 1333, M. 22 Haziran 1915)

²⁴ BOA. DH. MB. HPS. 43/47/1, 2-1, 2-2 (H. 15 Rebiü'l-ahir 1333, M. 2 Mart 1915)

²⁵ BOA. DH.MB.HPS. 61/34/1, 2-1, 2-2, 3 (H.26 Rebiü'l-evvel 1335, M. 20 Ocak 1917)

²⁶BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/4 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

hapishanesi tesis edilmesi için izin vermiştir.²⁷ Bahsi geçen hapishane cetveline göre 23 hükümlü bulunan hapishaneden tüm hükümlülerin tahliye edildiği yazılmıştır. Hükümlülerin dışında 62 erkek 3 kadından oluşan tutuklulardan da tahliye edilenlerden sonra hapishanede 28 erkek tutuklu kalmıştır. Jandarma Kumandanı ve Göksun Kaymakamı tarafından hazırlanan cetvelin tarihi 1 Temmuz 1917 olarak not edilmiştir.²⁸

Tablo 2. Göksun kazası hapishanesi verileri

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Hükümlü
Kadın	3	-
Erkek	90	23
Tahliye Edilen	65	23
Kalan	28	-

Süleymanlı Kazası Hapishanesi

Maraş Sancağı'nın bir diğer kazası Süleymanlı Kazası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir belgede düzenli gönderilmesi gerekirken hapishane cetvelinin hazırlanmadığından bahsedilmektedir.²⁹ Daha sonra diğer hapishaneler gibi 1 Temmuz 1917 tarihli bir cetvelin Süleymanlı Kazası Kaymakamı tarafından hazırlandığı ve bu verilere göre Süleymanlı Kazası Hapishanesi'nde hiç tutuklu bulunmazken 20 hükümlü yer almaktadır.³⁰

Elbistan Kazası Hapishanesi

Elbistan Maraş Sancağı'na bağlı bir başka kazadır ve orada da bir hapishane bulunmaktadır. Hapishanenin tek çalışanı olarak belirtilen gardiyan Mehmet Ali bin Ahmet tarafından hazırlanan 1 Temmuz 1917 tarihli cetvelin verilerine göre hapishanede 3 hükümlü 30 tutuklu olmak üzere toplam 33 mahpus bulunmaktadır.³¹

Tablo 3. Elbistan ve Süleymanlı kazaları hapishaneleri verileri

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Hükümlü
Elbistan	3	30
Süleymanlı	-	20
Kalan	3	50

Pazarcık Kazası Hapishanesi

Belgelerden hareketle o dönemde Maraş Sancağı'na bağlı olan son kaza Pazarcık olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer hapishaneler gibi 1 Temmuz 1917 tarihinde tanzim edilen cetvele göre toplam 15 mahpus kalan hapishanenin cetveli oldukça ayrıntılı bir biçimde hazırlanmıştır. Gardiyan Mustafa tarafından imzalanan cetvelin içeriğine bakıldığında Pazarcık Kazası Hapishanesi'nde kalan mahpusların; isim, tutuklanma tarihi, mesleği, köyü, uyruğu, suçu ve mahkûmiyet süreleri şeklinde bilgilere yer verilmiştir.³²

²⁷ BOA. DH. MB. HPS. 44/438/1(H. 5 Şevval 1332, M. 27 Ağustos 1914)

²⁸ BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/5(H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

²⁹ BOA.DH.MB.HPS. 8/67/6 (H. 8 Şevval 1332, M. 30 Ağustos 1914)

³⁰BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/3 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

³¹ BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/1 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

³²BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/2 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

Tablo 4. Pazarcık kazası hapishanesi verileri

1 Temmuz 1917	Tutuklu	Hükümlü
Kadın	-	2
Erkek	10	3
Kalan	10	5

Tablo 5. Pazarcık kazasının 1 temmuz 1917 tarihli hapishane cetveli

İsim ve şöhreti	Tarih-i tevkifi	Sin ni	Sanatı	Tabiiyeti	Karyesi	Nev-i cürmü	Mülahazat
Balta Mehmet oğlu Mustafa	26 şaban 335	15	Rençber	Osmanlı	Bağdını sağır	Sirkat	1 sene 1,5 ay
İsmailoğlu Mahmut	15 safer 1335	20	Rençber	Osmanlı	Sakallı	Cebren ahz ve gasb	1 sene
Kobdur Hüseyinoğlu Abdurrahman	27 Teşrin-i 1333	20	Rençber	Osmanlı	Sakallı	Cebren Ahz ve gasb	1 sene
Hasan'ın zevcesi Ayşe	6 Mayıs 333	-	-	Osmanlı	Erikli	Fiil-i şeni	3 Mah
Hacı Fakı'nın gelini Zeynep	23 Mayıs 333	-	-	Osmanlı	Bağdını sağır	Fiil-i şeni	3 Mah
Hüseyinoğlu Memun	16 Şubat 333	34	Çiftçi	Osmanlı	Tutdul	Rüşvet madde si	Mevkuf
Hasanoğlu Ali	19 Mayıs 333	35	Çiftçi	Osmanlı	Tutdul	Rüşvet madde si	Mevkuf
Hüseyinoğlu Derviş	19 Mayıs 333	19	Çiftçi	Osmanlı	Tutdul	Rüşvet madde si	Mevkuf
Bakkaloğlu Osman	20 Mayıs 333	34	Rençber	Osmanlı	Ayıntab'ın Kanalcı Mahallesi	Sirkat	Mevkuf
Eyüb oğlu Mehmet	24 Mayıs 333	29	Çoban	Osmanlı	Ağcalar	Sirkat	Mevkuf
Savoğlu Salman	24 Mayıs 333	25	Çoban	Osmanlı	Tahtalı demirciler	Sirkat	Mevkuf
Karabalioğlu Ahmet	1 Haziran 333	17	Çiftçi	Osmanlı	Yamaçoba	Fiil-i Şenni	Mevkuf
Turtoğlu Küpeli Ali	7 Haziran 333	14	Rençber	Osmanlı	Ufacıklı	Darp ve cerh	Mevkuf
Hatar Mehmet oğlu Mustafa	12 Haziran 333	20	Rençber	Osmanlı	Oruç Pınarı	Sirkat	Mevkuf

Kükününo ğlu Hüseyin	18 Haziran 333	55	Rençber	Osmanlı	Eğlen	Darp ve cerh	Mevkuf
----------------------------	----------------------	----	---------	---------	-------	-----------------	--------

Maraş Sancağı ve kazalarda yer alan hapishanelerin bina, büyüklük, kadın ve çocuklara özel birimlerinin bulunmadığı, hasta olan mahkûmlar için hastane koşullarının sağlanamadığı, çalışan sayısının yetersizliği gibi bir dizi sorunla karşı karşıyadır. Ancak genel olarak belge içeriklerinden bu yetersizlikler için sürekli merkez birimlerle yazışmalar yapılmış ve koşulların iyileştirilmesi için çaba harcanmıştır. Elbette devletin genel konjonktürü düşünüldüğünde yıkılmaya doğru evrilen süreç hem savaşların hem de isyanların ve itaatsizliklerin dolayısıyla suçun arttığı dönem içerisinde bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Maraş Sancağı Merkez ve Kaza Hapishanelerinde Görev Yapan Personel

1880 yılında hazırlanan Hapishaneler Nizamnamesinde ayrıntılarına yer verilen önemli konuların başında hapishanelerin personeli gelmektedir. Nizamnameye göre her hapishanede çalışması gereken personel müdür, kâtip, ser gardiyan, gardiyanlar ve tabip olarak belirlenmiştir. Her çalışanın görev, yetki ve sorumluluğu ayrı ayrı izah edilerek onların iase, kıyafet, yatakları gibi ayrıntılar izah edilmiştir.³³ Ancak nizamnamenin kurallarına göre tüm hapishanelerde tüm bu personelin bulunması çok mümkün görünmemektedir. Zira Maraş Sancağı ve kazalarında da çalışan personel yeterli değildir. Maraş Sancağı merkez ve kazaların hapishanelerinde görev yapan personel hakkındaki bilgiler arşiv evrakından elde edilen verilere istinaden oluşturulmuştur. Öncelikle Maraş Merkez Kaza Hapishanesi'nde çalışanlara bakıldığında gardiyan çavuşu olarak görev yapan kişi ile ilgili belgeye göre ismi Ali'dir.³⁴ Mustafa Rakım Bey isimli şahsın ise hapishanenin memurudur.³⁵ 1911 yılında 224 mahkûmun kaldığı ifade edilen Maraş Hapishanesi'nde 3 gardiyan görev yapmaktadır.³⁶

1912 yılına gelindiğinde hapishaneye 3 gardiyan ve 1 memur istihdamı için başvuru yapıldığı ve talebin onaylandığı anlaşılmaktadır.³⁷ Bu tarihte memur olarak çalışan kişi Veli Efendi'dir.³⁸ Yıllar içerisinde yazışmalara yansıyan konuların başında sürekli gardiyan talebi gelmektedir. 1914 yılına gelindiğinde hapishane için 2 gardiyan tayini için ısrar edilse de merkez tarafından reddedilen bu talep sonuçsuz kalmıştır.³⁹ Bunların dışında mahkûmların kontrolü için zaptiye askerlerinin görevlendirildiği görülmektedir. Hapishanelerde yaşanması muhtemel isyan ve firar gibi olayların engellenmesi ve asayişin temini için olması gereken bu askerlerin sayısı Maraş Sancağı Hapishanesi'nde 15 kişidir.⁴⁰

Kaza hapishanelerine bakıldığında hazırlanan cetvellerde yazılması hasebiyle çalışanları hakkında bazı bilgilere rastlanmıştır. Örneğin Elbistan kazası hapishanesinin tek çalışanı gardiyan Mehmet Ali bin Ahmet'tir.⁴¹ Pazarcık kazası hapishane cetvelini tanzim eden personel ise gardiyan Mustafa olarak ifa edilmiştir.⁴² Göksun kazasının hapishane cetveli ise jandarma kumandanı tarafından hazırlanmıştır.⁴³ Maraş Sancağı'nın en kalabalık hapishanesi merkez kaza hapishanesinde 1 memur, 1 gardiyan çavuşu, 6 gardiyan ve 15 zaptiye askeri görev yapmaktadır. Kazalarda ise en fazla birer gardiyan görev başında bulunmaktadır. Devletin yazışmalara verdiği cevaplara göre genelde bütçe yetersizliğinden bahsedilerek taleplere olumsuz yanıtlar vermiştir.

Hapishanelerde çalışan personelin maaşları hususunda elde edilen verilere bakıldığında Maraş Hapishanesi'nin aylık 2.082, senelik 24.984 kuruşluk maaş gideri belirtilmiştir. Hapishane hem erkek hem kadın hapishanesi için yeni gardiyan tayin edilmesini istemiş ancak nezaret yeni gardiyan için maaş

³³ CBA. TFR. I.M. 1/1/1 (H. 11 C. 1297, M. 21 Mayıs 1880).

³⁴ BOA. DH. MKT. 302/58/1 (H. 2 Cemaziye'l-evvel 1312, M. 1 Kasım 1894)

³⁵ BOA. DH.MKT. 2487/130/1, (H. 28 Rebiü'l-ahir 1319, M. 14 Ağustos 1901)

³⁶ BOA. DH. İD. 27/16/2-1 (H.23 Cemaziye'l-evvel 1329, M. 22 Aralık 1911)

³⁷ BOA. DH. MB. HPS. 144/59/1(H. 12 Safer 1330, M. 1 Şubat 1912)

³⁸ BOA. DH.MB.HPS. 85/39/1,2 (H. 19 Safer 1330, M. 8 Şubat 1912)

³⁹ BOA. DH. MB. HPS. 90/70/2 (H. 17 Ramazan 1332, 9 Ağustos 1914)

⁴⁰ BOA. MVL. 676/32/1(H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)

⁴¹ BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/1 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

⁴² BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/2 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

⁴³ BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/5 (H. 11 Ramazan 1335 M. 1 Temmuz 1917)

talebini reddetmiştir. Çünkü kaza gardiyanlarına 200 değil 150 kuruş maaş ödenmesi gerektiği bu suretle artan para ile yeni gardiyan için maaş ödeneği bulunacağını ifade etmiştir. Nezaret bu şekilde hapishaneyi ikaz ederek bütçeyi doğru kullanmalarını hatırlatmıştır.⁴⁴ Yazışmaların içeriğinden hapishanede kalan tutuklu ve hükümlülerin sayısının 224 olduğu, bu yüzden hapishanede 3 gardiyanın bu sayıyı muhafaza edecek yeterlilikte olmadığı için gardiyan talep edildiği anlaşılmaktadır. ⁴⁵1 Şubat 1912 tarihli belgede Dahiliye Nezareti Muhasebe-i Vilayat Şubesi, Maraş Hapishanesi'nde bulunan 3 gardiyan ve 1 memur için 200 er kuruş maaşı onaylamıştır. Ayrıca da yeni tayin olunan 3 gardiyan maaşı olarak 4547 kuruş 30 paralık havalename gönderilmiştir.⁴⁶

1912 Hapishanenin memuru Veli Efendi maaşının 326 kuruş olduğunu diğer memurların ise 500 er kuruşla çalıştığını beyan eden bir dilekçe göndermiştir. Kendi maaşının da en azından 400 kuruşa çıkarılmasını isteyen memurun talebi kurumlararası yazışmaya yansımıştır. Ancak Hapishaneler İdaresi tarafından bu yıl bütçeye dahil olmayan bu artışın bir sonraki yılın bütçesinde yer alabileceği ifade edilmiştir.⁴⁷ 9 Ağustos 1914 tarihinde Halep Vilayetinden gelen talepte Maraş hapishanesine 2 gardiyan tayin edilmesi istenmişse de Dahiliye Nezareti maaş bütçesinde olmadığı için böyle bir atamanın yapılamayacağı bildirilmiştir.⁴⁸

Hapishanelerin bina ve personel bilgilerinden sonra kalan mahkûmların durumları üzerinde durulmuştur. Bundan sonraki başlıkta spesifik örnekler üzerinden gidilerek tutuklu ve hükümlülerin hangi suçlarla mahkûm olduklarından bahsedilmiştir.

Maraş Sancağı Hapishanelerindeki Mahkûmların Suçları

Tanzimat'ın ilanından sonra suçların sınıflandırılmasında Klasik dönemdeki tasnife göre farklılıklara gidildiği görülmüştür. 1858 Ceza Kanunnamesine hem devlete hem de şahıslara karşı işlenen suçların cezaları devlet tarafından belirlenen hukuki düzenlemelere göre verilecektir. Hukuken suçlar cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üç başlıkta toplanmıştır (Akgündüz, 2021: 623). Cinayet sadece adam öldürmek fiili değil bunun dışında ağır suçlar kapsamında değerlendirilen tecavüz, kız kaçırma, yol kesme, rüşvet, eşkıyalık, kundakçılık, casusluk ve devlete ait gizli bilgileri ifşa etmek gibi devletin çıkarlarını tehlikeye atan her türlü suç da bu kapsamda değerlendirilmiştir (Öztop, 2014:77). Diğer suçlar cünha ve kabahat kapsamında kabul edilerek daha hafif suçlar olarak muamele görmüştür (Akgündüz, 2021: 628-629; Avcı, 2015: 652-653; Gökçen, 1994: 41-44).

Maraş Sancağı Hapishanesi için temin edilen arşiv evrakı bazıları yukarıda verildiği üzere yoklama cetvelleri biçiminde tanzim edilmiş, bazıları ise hapishanelerde kalan mahkûmların bir dizi şikâyet ve taleplerini içermektedir. Bu belgeler aynı zamanda mahpusların suçlarının da belirtildiği ifadeleri içermektedir. Bu suretle bu başlıkta kimlerin hangi suçlara iştirak ettikleri üzerinde durulacaktır. İlk örnekte Maraş Hapishanesi'nde yaşanan bir firar olayından bahsedilmektedir. Firarilerin çoğu yakalanmış ancak kaçan iki kişinin Zeytun eşkıyasından Ermeni Zeytinli Boyam oğlu Serkis ile Beşanlı Gökçe Osman olduğu söylenmiştir. ⁴⁹ Bir başka örnekte bir memur olan Yanyalı Nazım Bey bir katildir, yani bir kimsenin canına kast etmiştir.⁵⁰ Yine birden fazla Ermeni, Gömleksiz Mehmed bin Ali'nin katledilmesinden sorumludur.⁵¹

Bir devlet memuru olduğu anlaşılan Maraş Adliye Müstantıkı Sense Karyesinden Molla Dede Beyazıtzade Süleyman Bey tarafından iftiraya uğrayarak hapse girmiş üstelik bu kişi arazisini zabt etmiştir.⁵² Yazışmalar ve araştırma sonucu Molla Dede'nin haklı olduğu anlaşıldığından Süleyman Bey'in tutuklanmasına karar verilmiştir. ⁵³ Bir başka suçlu Yağcı Sevik'in oğlu Bagos'u katletmekten 15 yıl

⁴⁴ BOA. DH. İD. 27/16/1, 2-1, 2-2, 3-1, 3-2 (H.23 Cemaziye'l-evvel 1329, M. 22 Aralık 1911)

⁴⁵ BOA. DH. İD. 27/16/2-1 (H.23 Cemaziye'l-evvel 1329, M. 22 Aralık 1911)

⁴⁶ BOA. DH. MB. HPS. 144/59/1(H. 12 Safer 1330, M. 1 Şubat 1912)

⁴⁷ BOA. DH.MB.HPS. 85/39/1,2 (H. 19 Safer 1330, M. 8 Şubat 1912)

⁴⁸ BOA. DH. MB. HPS. 90/70/2 (H. 17 Ramazan 1332, 9 Ağustos 1914)

⁴⁹ BOA. MVL. 676/32/1(H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)

⁵⁰ BEO. 1211/90790/1 (H.19 Cemaziye'l-evvel 1316, M. 5 Ekim 1898)

⁵¹ BOA. A.] MKT.653/10/2,4,5,6 (H. 19 Cemaziye'l-ahir 1306, M. 20 Şubat 1889)

⁵² BOA. DH. MKT. 1654/20/1(H. 8 Muharrem 1307, M. 4 Eylül 1889)

⁵³ BOA.DH.MKT. 1659/48/1(H. 23 Muharrem 1307, M. 19 Eylül 1889), BOA. DH. MKT. 1698/83/1 (H. 22 Cemaziye'l-ahir 1307, M. 13 Şubat 1890)

hapse mahkûm edilen Bostancı Mahallesinden Fatmalioğlu Mustafa'dır. Bir diğer katil de Kısacıkoğlu Hemptar'ın öldüren Fatmalioğlu Derviş'tir.⁵⁴ Süleymanlı Ahz-ı Asker Şubesi Hesap Memuru Ali Rıza Efendi ise hırsızlık suçuyla hapishanede kalmaktadır.⁵⁵

Bir diğer örnek Elbistan kazası hapishanesinde yaşanan bir firar olayıdır. Kaçan 17 mahkûmdan bazıları Hasan Hacı çetesine mensup eşkiya Ağcaşarlı Uzun Hasan oğlu İbrahim, Mislab Karyeli İmam Hüseyin oğlu İbrahim ve gasptan tutuklu Mehmet Çavuş olarak sıralanmıştır.⁵⁶ Aynı hapishaneden firar ederken yakalanan bir başka mahkûm da Çiftlik Karyeli Taşooğlu Veyis isimli kişidir.⁵⁷ Pazarcık kazası hapishanesi için hazırlanan cetvel içerisindeki suçlara bakıldığında 5 kişi sirkat, 3 kişi rüşvet, 3 kişi fiil-i şenni yani ırza geçme, 2 kişi gasp, 2 kişi ise darp ve cerh yani birilerini darp edip yaralama suçlarından hapishanede kalmaktadırlar.⁵⁸

Genel itibariyle değerlendirilecek olursa Maraş Sancağı ve kazalarındaki hapishanelerde kalan tutuklu ve hükümlülerin suçları; cinayet, gasp, ırza geçme, darp, yaralama, rüşvet, hırsızlık ve eşkıyalık olarak sıralanabilir.

Maraş Sancağı Hapishanelerinde Yaşanan Bazı Olaylar

Bu başlık altında belgelerden çıkan içeriklerin sınıflandırılarak hapishanelerde yaşanan birtakım olaylara değinilmiştir. Bu suretle hapishanedeki ortam hakkında daha ayrıntılı bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Örneğin 4 Mayıs 1864 tarihinde 46 mahpusun 15 zaptiyeye saldırarak kapıları kırıp kaçtığı ve takip sonrası 22 kişinin yakalandığı bildirilmiştir. Üstelik bu firarda dahli bulunan personel hakkında da bir tahkikat başlatıldığını ifade eden belge Maraş Mutasarrıfı tarafından Sadarete yazılmıştır.⁵⁹ Hınçak Komitesi'ne mensup oldukları bildirilen iki kişinin Zeytun'a geldiği anlatılan belgede Gürünlü İskender ile Bagos isimli şahısların askerler tarafından tutuklandığı ve Maraş'ta bulunan mahkeme tarafından da tutuklama kararı verilmiştir.⁶⁰

Bir başka belgede İtalya Sefaretinden dönemin Sadrazamı Rıfat Paşa'ya gönderilen bir yazıyla ilgilidir. Öncelikle Hariciye Nezareti'ne sorulan iddiaya göre affedildikleri halde Maraş Hapishanesi'nde zorla tutulan ve her gün ölen Hristiyanlarla ilgilidir. Hapishane yetkilileri bu iddianın geçersiz olduğunu hapishanede aftan yararlanan mahkûm bulunmadığını ve tifo salgını nedeniyle ölen mahkûmlar olduğunu anlatmıştır.⁶¹

Bir başka firar olayı da 1913 yılında gerçekleşmiştir. Halep Vilayetinden Vali Vekili Vefik tarafından kaleme alınan yazıda Maraş Hapishanesi'nden 7 mahkûmun firar ettiği ancak yapılan takip neticesinde hepsinin yakalandığı, bu firar olayında hatası bulunan memurlar için de gereken muamelenin yapıldığı bilgisi yer almaktadır.⁶²

12 Ağustos 1918 tarihindeki firar olayı ise Maraş'ın Elbistan kazası hapishanesinde yaşanmıştır. Buna göre 17 mahkûmun hapishane duvarı delerek firar etmişlerdir. Takip edilen firarilerden Hasan Hacı çetesine mensup eşkiya Ağcaşarlı Uzun Hasan oğlu İbrahim, Mislab Karyeli İmam Hüseyin oğlu İbrahim ve gasptan tutuklu Mehmet Çavuş yakalanmıştır.⁶³ Aynı hapishaneden firar ederken yakalanan bir başka mahkûm da Çiftlik Karyeli Taşooğlu Veyis isimli kişidir.⁶⁴

Belgelere bakıldığında genel olarak muhtemelen bina koşullarından kaynaklanan sorunlar neticesi mahkûmların firarlarıyla karşılaşmıştır. Duvarların delinmesi suretiyle yaşanan firarlarda bir başka problem olarak karşımıza çıkan unsur hapishane çalışanlarının bu firarlara dahil olması söz

⁵⁴ BOA. DH. MUI. 137/23/1,2 (H. 24 Rebiü'l-ahir 1328, M. 5 Mayıs 1910)

⁵⁵ CCA. Kararlar Daire Başkanlığı 17/80/14 (H.9 Cemaziye'l-ahir 1344, M. 23 Aralık 1925)

⁵⁶ BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 42/40/1(H. 5 Zilkade 1336, M. 12 Ağustos 1918)

⁵⁷ BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 43/38/1(H. 29 Zilkade 1336, M. 5 Eylül 1918)

⁵⁸ BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/2 (H. 24 Şevval 1335, M. 13 Ağustos 1917)

⁵⁹ BOA. MVL. 676/32/1(H. 27 Zilkade 1280, M. 4 Mayıs 1864)

⁶⁰ BOA. DH. TMIK. M. 39/36/3 (H. 21 Rebiü'l-ahir 1315, M. 19 Eylül 1897)

⁶¹ BOA. HR.TH. 176/82/1 (H. 12 Muharrem 1314, M. 23 Haziran 1896)

⁶² BOA. DH. EUM. EMN. 17/14/1 (H. 24 Safer 1331, M. 2 Şubat 1913)

⁶³ BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 42/40/1(H. 5 Zilkade 1336, M. 12 Ağustos 1918)

⁶⁴ BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 43/38/1(H. 29 Zilkade 1336, M. 5 Eylül 1918)

konusudur. Ancak yapılan aramalar ve tahkikatlarla çoğunlukla firariler yakalandığı gibi suça dahil olan memurlar da cezalandırılmıştır.

Maraş Sancağı Hapishanelerinde Kalan Mahkumların Talep ve Şikayetleri

Hapishanelerle ilgili belgelerde bir başka başlığı da mahkumların taleplerini ve şikayetlerini oluşturmaktadır. Çoğunluğunu af talebinin oluşturduğu bu istekler bazen olumlu bazen olumsuz neticelendirilmiştir. Örneğin 19 Kasım 1879 tarihinde ise Zeytun olayından dolayı Maraş Hapishanesi'nde kalırken affa mazhar olan mahkumların tahliye emri Sait Paşa tarafından yazılmıştır. Buna karşılık mahkumların ruhani liderleri teşekkür etmişlerdir. Ayrıca Ermenilerin Halep Temsilcisi Dimityos'un da saraya teşekkürlerini ileten bir yazı göndermiştir.⁶⁵

Mahkumların işlediği suçlar başlığı altında da suçunu ifade ettiğimiz Molla Dede isimli şahsın dilekçesine yer verdiği belgede bu kişi Maraş Adliye Müstantıkı Beyazıtzade Süleyman Bey'in kendisini iftirayla hapsedtiğini sonra da kendisine ait arazisini zabt ettiğini iddia etmiştir.⁶⁶ Aynı konuyla ilgili bir başka dilekçede Molla Dede'nin eşi Ayşe'den gelmiştir. Ayşe Hanım eşinin haksız yere hapis yatırıldığı ve bu hapishane koşulları yüzünden hastalık sahibi olduğunu anlatmıştır.⁶⁷ Dahiliye Nezaretine hapishaneden konunun araştırılmasını istemesi üzerine ⁶⁸ Molla Dede'nin gerçekten iftiraya uğradığı ve nihayetinde de hapishanede vefat ettiği, iftira eden Süleyman Bey hakkında gerekenin yapılması istenmiştir.⁶⁹ Görüldüğü üzere devlet taşrada herhangi bir devlet memurunun hatası olabilecek durumlar üzerine hemen eğilmiş ve mağduriyeti gidermeye çalışmıştır. Ayrıca iki belgenin tarihleri incelendiğinde şikâyetin hemen ardından çok kısa sürede gelen tahkik edilme kararı ile devletin konuyla bilhassa ve ivedilikle ilgilendiği anlaşılmaktadır.

5 Ekim 1898 tarihinde esasen devlet memuru olan Yanyalı Nazım Bey birini öldürmek suçundan Maraş Hapishanesi'nde kalmaktadır. Nazım'ın 1.000 kuruşluk maaşı devlet hazinesine aktararak başka bir memura tahsis edilmiştir. Devlet memuru olduğu anlaşılan Nazım Bey'in mahkûm olmasından dolayı maaşı ödenmemektedir. Belgenin devamında onun yerine atanan kişi olan Macid Bey için bu maaşın tahsis edilmesi ve kendisine ödenmesi için bir talep söz konusudur. Talebe cevaben Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemine nakledilen Macid Bey'e bu maaşın ödenmesi hususunda emir yazılmıştır.⁷⁰

3 Mayıs 1901 tarihinde ise Bulgaristan Kapı Kethüdalığından Dahiliye Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Bulgaristan ahalisinden Dimitri Maryof Petrof'un Maraş'ta yanlışlıkla 5 seneye mahkûm olarak tutuklu bulunduğu iddia edilmiştir. Ancak hapishane mahkumiyetin temyiz mahkemesince de onaylandığını dolayısıyla bir yanlışlık olmadığını bildirmiştir.⁷¹ Aynı yıl 5er sene kalebind cezası ile mahkûm bulunan 4 kişinin bu hapishanede kalmalarının uygun olmadığını bildiren yetkililer nereye nakletmeleri gerektiğini Sadarete sormuşlardır. Sadaret Dahiliye Nezaretinden görüş sorarak uygun olan talebin yerine getirilmesini istemiştir.⁷²

19 Temmuz 1901 tarihli belgedeki içeriğin oldukça yoğun olduğu söylenebilir. Bu suretle Maraş Hapishanesi'nde 6 Ermeni mahkûmun iddiasına göre gardiyanlar rüşvet almaktadır. Artık bunu karşılayacak halleri kalmadığından şikâyet eden bu mahkumlar darp edildikleri, hakarete uğradıkları hatta kanuna aykırı biçimde zincire vurulduklarını ifade etmişlerdir. Mahkumların Patrikhaneye ilettikleri şikayetler üzerine gardiyanlar hakkında tahkikat bekleyen Patrikhane Maraş Mutasarrıflığı ve Dahiliye Nezareti ile yazışmıştır. Mutasarrıflık ise Patrikhaneye mahkumlar arası çıkan arbededen dolayı bunların zincire vurulduğu ve daha sonra olay kapanınca zincirlerini çıkardıklarını anlatmıştır. Ancak Mutasarrıflık, Patrikhane ile direkt olarak yazışmış olmalarından dolayı nezaretin uyarılarından kurtulamamıştır. Nihayetinde olaya dahil olan Müslüman Gayrimüslim ayırt etmeksizin zincir cezası alan mahkumların olduğu ifade edilerek haksızlık yapılmadığı ayrıca Patrikhaneye nezaketen cevap

⁶⁵ BOA. Y. A. HUS. 162/125/1,3 (H. 4 Zilhicce 1296, M. 19 Kasım 1879)

⁶⁶ BOA. DH. MKT. 1654/20/1(H. 8 Muharrem 1307, M. 4 Eylül 1889)

⁶⁷ BOA. DH. MKT. 1698/83/1 (H. 22 Cemaziye'l-ahir 1307, M. 13 Şubat 1890)

⁶⁸ BOA.DH.MKT. 1659/48/1(H. 23 Muharrem 1307, M. 19 Eylül 1889)

⁶⁹ BOA. DH. MKT.1692/135/1 (H. 5 Cemaziye'l-ahir 1307, M. 27 Ocak 1890)

⁷⁰ BEO. 1211/90790/1 (H.19 Cemaziye'l-evvel 1316, M. 5 Ekim 1898)

⁷¹ BOA. DH. TMIK. M. 103/37/3 (H. 14 Muharrem 1319, M. 3 Mayıs 1901)

⁷² BOA. DH. TMIK. M. 103/58/1,2 (23 Zilhicce 1318, 13 Nisan 1901)

yazıldığı izah edilmiştir. Hatta konuya ilişkin bir yazı da mahalli Jandarma Binbaşılığında gönderilmiştir.⁷³ 1910 tarihinde Adana'da yaşanan hadiseden dolayı af çıkarıldığı ancak sadece 6 yıldan az mahkumiyeti olanların affedildiği görülmektedir. Maraş Hapishanesi'nde kalan mahkumlardan Haydar ve arkadaşları dilekçe ile af talebinde bulunmuşlarsa da mahkumiyetlerinin 10 ve daha fazla olduğu anlaşılmış ve talepleri reddedilmiştir.⁷⁴

Yine aynı yıl Adana'da yaşanan hadiseden dolayı Yağcı Sevik'in oğlu Bago'su katletmekten 15 yıl hapse mahkûm edilen Bostancı Mahallesinden Fatmalioğlu Mustafa Maraş Hapishanesi'nde kaldığını ancak acınacak halde olduğundan padişaha şahsi dilekçe ile hem delillerin hem şahitlerin yetersiz olduğunu iddia ederek af talebinde bulunmuştur. Aynı şekilde Kısacıkoğlu Hemptar'ın katli suçuyla Fatmalioğlu Derviş'in de affedilmek istediği yazışmadan kardeş oldukları tahmin edilen iki suçlunun da doğrudan padişaha arz eden evraklarının reddedildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Bu yıl içerisinde İbiş ve bazı diğer mahkumların Meclis-i Mebusan'a af talebinde bulundukları görülmektedir. Dahiliye Nezareti'nden Meclise sunulmak üzere Harbiye Nezareti'ne iletilen konu üzerine söz konusu mahkumların Divan-ı harp tutuklusu olmaları nedeniyle bu mahkemenin temyizi söz konusu olmadığından ancak padişahın irade-i seniyyesi ile aflarının mümkün olduğu bildirilmiştir. Dolayısıyla Harbiye Nezareti bu dairece bir muamelenin mümkün olmadığını ve affedilemeyeceklerini bildirmiştir.⁷⁶

1915 tarihli belge Ermeni olaylarının yaşandığı dönemi işaret eder niteliktedir. Buna göre Maraş Hapishanesi'nde kalan Ermeni mahkumların genel af ilan edilmesine rağmen tahliye edilmedikleri hatta zorla tutuldukları ve içlerinde ölenlerin olduğu iddialarını içermektedir. Bu şikayetlere karşılık Halep Vilayetinden gelen yazıda doktor raporları beyan edilerek ölen mahkumların normal koşullarda ecelleri ile öldükleri ve hapishanede kalan Ermenilerin suçlarını içeren evrakların da gönderildiği dolayısıyla affa mazhar olamayacakları ifade edilmiştir.⁷⁷

22 Haziran 1910 tarihli belgede⁷⁸ Meclis-i Mebusan'a başvuru yazısı ile Maraş Hapishanesi'nde mahpus olan İbiş vesaire şahısların affı istenmektedir. Bu arzu hale cevaben istenilen affın kanuna uygun olmadığı ve bu talebin reddedildiğine dair yazı gönderilmiştir. Elbette ki her isteyen affetmek mümkün değildir. Ancak kişilerin kanunen cezasını çekmişse ve ıslah olduğundan emin olunduktan sonra böyle bir karara varılabilmektedir.

1910 tarihli bir başka belgede aynı hapishane içerisinde daha önce affedilen mahpusları örnek göstermek suretiyle kalan mahpusların da aynı aftan yararlanmak istedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu arzu hale cevaben gönderilen yazıda daha önce affedilen mahpuslardan sadece altı yıla kadar mahkûm edilmiş olanların bu affa nail oldukları, kalanlar için yapılabilecek herhangi bir muamele bulunmadığını belirten ifadeler yer verilmiştir. Bundan anlaşılan da devletin adaleti sağlamak amacıyla kişilerin mahpus kaldıkları süreler dikkat ettiği ve buna istinaden de infazın devamı ya da affına yönelik kararlar verdiği görülmüştür.⁷⁹

20 Kasım 1910 tarihli ve üç farklı evraktan oluşan belgede de yine ilginç bir af talebi ve devletin buna cevabı karşımıza çıkmıştır. Belgeye göre; Maraş Sancağı Bidayet Mahkemesi tarafından tevkif edilen Bıçuoğlu Ali adlı şahsın suçu fezaht-i lisanıyeden diye başlamakta ve muhtemelen devlete karşı gelen asilerin davrandığı gibi uygunsuz söz söylemek suretiyle tutuklu durumdadır. Kişi affını talep etmekte ancak bunu hak edip etmediği hususunda tetkik yapılması bilhassa merkez tarafından istenmiştir. Üç farklı evrak içerisinde ismi geçen Bıçuoğlu Ali'nin ve diğer şahısların bir seneye yakın bir zamandır mahpus bulundukları, herhangi bir uygunsuz davranışlarının olmadığı beyan edilmiş ve buna binaen de tahliyeleri için talepte bulunulmuştur. Bilhassa Bıçuoğlu Ali'nin affı için şahitlerin dinlenmesi kararı alınmış ve şahitler de belge içerisinde isim isim yer almıştır.⁸⁰ Şahitlerin huzurunda ve mahkemece verilecek kararın uygulanacağı anlaşılan bu belgede kişinin tahliyesi ile ilgili bir bilgi

⁷³ BOA. DH. TMIK. M. 114/2/2,3,4,5,6,7 (H. 2 Rebiü'l-ahir 1319, M. 19 Temmuz 1901)

⁷⁴ BOA. DH. MUI. 121/11/1 (H.4 Şaban 1328, M.11 Ağustos 1910)

⁷⁵ BOA. DH. MUI. 137/23/1,2 (H. 24 Rebiü'l-ahir 1328, M. 5 Mayıs 1910)

⁷⁶ BOA. DH. MUI. 91/1/53/1,2 (H. 22 Rebiü'l-ahir 1328, M. 3 Mayıs 1910)

⁷⁷ BOA. DH. TMIK. M. 9/5/1. (H. 22 Şaban 1333, M. 5 Temmuz 1915)

⁷⁸ BOA. DH. MUI. 91/1/53/1,2 (H. 22 Rebiü'l-ahir 1328, M. 3 Mayıs 1910)

⁷⁹ BOA. DH. MUI. 121/11/1,2,3 (H.4 Şaban 1328, M.11 Ağustos 1910)

⁸⁰ BOA. BEO.3835/287565/2,3,4 (H. 17 Zilhicce 1328, M. 20 Aralık 1910)

bulunmasa da son derece ayrıntılı bir şekilde tetkikinın istenmesi son derece önemlidir. Zira devlet ne olursa olsun adaleti tesis etmeyi birinci vazifesi olarak görmüş ve buna istinaden kararlar almıştır.

23 Aralık 1925 tarihli belge T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı'nda yer almaktadır ve Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'nden yazılmıştır. Belgeye göre hırsızlık suçu sabit görülen ve 1 seneden beri Maraş Hapishanesi'nde tutuklu bulunan Süleymanlı Kazası Ahz-ı Asker Şubesi Hesap Memuru Ali Rıza Efendi'nin maluliyeti nedeniyle mahalli hükümet tabibinin raporu ile vilayet meclisinden de verilen mazbata ile kalan cezasının affedilmesi ve bu affın Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 42. Maddesine binaen yapılması istenmiştir. Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülen konu neticesinde Ali Rıza Efendi'nin affedilmesi kararı kabul edilmiştir. Belgenin sonunda dönemin Bakanlar Kurulu'nun imzaları yer almaktadır. (İmzalar: Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal, Hariciye Vekaleti Vekili M. Esat, Dahiliye Vekili M. Cemil, Bahriye Vekili İhsan, Müdafaa-i Milliye Vekili (Hasta), Adliye Vekili M. Esat, Başvekil İsmet, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Doktor Refik, Ticaret Vekili A. Cenani, Ziraat Vekaleti Vekili M. Cemil, Nafia Vekaleti Vekili A. Cenani, Maarif Vekili M. Necati, Maliye Vekili H. Hüsnü) ⁸¹

Belgelerden hareketle Müslüman-Gayrimüslüm, Türk-Ermeni, vatandaş-devlet memuru gibi farklı din, ırk ve statüde mahkûmun hapishanede bulunduğu görülmüştür. Dikkat çeken ayrıntı herkesin hakkını aramak için dilekçe yazabilmesi ve kim olursa olsun şikâyetine binaen konunun ayrıntılı olarak araştırılması ve adaletin temini amacıyla özen gösterildiğidir. Maraş Hapishanesi'nde kalan mahpusların genel olarak şikâyeti tahliye talebi ya da af dilemeleri biçimindedir. Belgelerde bilhassa rastlanan bu arzuhal niteliğindeki yazılar hemen devlet tarafından cevaplanmak suretiyle hak edenler affa mahzar olurken, bazılarının yer değiştirme ya da farklı çözüm yolları ile yanıtlanmıştır.

SONUÇ

Tanzimat, Osmanlı Devleti için her alanda değişimin sergilendiği bir döneme işaret eder. Bu dönemde, Osmanlı'da hukuk, cezalandırma ve cezaların infazı hususunda yeniden yapılandırma yaşandığı anlaşılmaktadır. Hapishane daha evvel kurumsal kimliğe sahip bir yapı olmaktan uzak, mahkûmların zindan, kale ve mahbes gibi isimlerle anılan yerlerde gözetim altında bulundurularak cezalarının infazını bekliyorlardı. Tanzimat'ın ilanı ile değişen uygulamalar ile hapishanelerin bina, personel, koşul ve kurallar açısından bir standart getirme zorunluluğu devletin gündemine yerleşse de tüm hapishanelerin istenilen seviyede tesis edildiğini söylemek iddialı olacaktır. Zira incelenen literatür kaynaklarında çalışma alanı olarak belirlenen hemen tüm hapishanelerde koşullar aynıdır. İlk olarak merkezde İstanbul'da, taşrada Sinop'ta kurulmasına karar verilen hapishanelerin zaman içerisinde Anadolu'daki bazı vilayet ve sancaklarda tesis edilmeye başlanmıştır.

Hukuki düzenlemeler açısından bakıldığında 1840, 1851, 1858 yıllarında çıkarılan Ceza Kanunnameleri ve 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi ile mevzuatın oluşturulması için adımlar atıldığı görülmektedir. Bilhassa Hapishaneler Nizamnamesinin hapishanelerin standart hale getirilmesi için gereken kuralları belirlerken aynı zamanda yeni kurulacak hapishaneler açısından da bir rehber niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

Çalışmanın ekseni olarak Maraş Sancağı ve bu sancağa bağlı olan Elbistan, Pazarcık, Süleymanlı ve Göksun hapishaneleri belirlenmiştir. Bu sancakta bulunan bir merkez ve dört kaza hapishanesi memur, mahkûm ve mekanları açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu suretle Maraş Merkez Hapishanesi'nin diğer kaza hapishanelerine göre daha kalabalık olduğu görülmektedir. Sancağın merkez hapishanesinin yetersiz bina ve personel koşulları sürekli dile getirilerek çeşitli düzenlemeler yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak çoğunlukla Ermeni olayları ve I. Dünya Savaşı yıllarına denk gelen tarihler nedeniyle devletin hapishanenin durumunu iyileştirmeye gidebilmesi olanaksız kalmıştır. Hükümet binasının içerisinde birkaç odadan ibaret olan bu hapishanenin tamirat ya da yeni bir bina inşa edilmesi hususundaki talepleri karşılanmamıştır. Aynı şekilde kazalarda yer alan hapishanelerin de bina koşullarının yetersizliği isyan ve firar gibi olaylarla neticelenen sonuçlar doğurmuştur.

Kadınlara özel bir hapishane ve hastane eksikliği dile getirilmiş bina kiralamak suretiyle geçici çözümlerle meseleler halledilmeye çalışılmıştır. Mahkûmlar açısından değerlendirildiğinde binaların

⁸¹ BCA. Kararlar Daire Başkanlığı 17/80/14 (H.9 Cemaziye'l-ahir 1344, M. 23 Aralık 1925)

havasız, nemli, dar ve mahkûm sayısına yeterli olmadığı söylenebilir. Sıklıkla iftira, haksız yere hapis yatma, memurların rüşvet alması ve sağlık sorunları gibi farklı problemleri nedeniyle mahkûmların dilekçeler yazarak haklarını aramaya çalıştıkları görülmektedir. Sayısal anlamda bakıldığında 1 Temmuz 1917 tarihli cetvel verilerine göre Maraş Sancağı hapishanelerinde toplam 170 erkek, 6 kadın tutuklu ve 132 erkek 6 kadın hükümlü olarak kalmaktadır. Genel olarak suçları adam öldürme, gasp, yaralama, darp, rüşvet, ırza geçme, hırsızlık ve eşkıyalık olarak sıralanabilir.

Maraş Sancağı'nda bulunan toplam beş hapishanenin verilerinin incelendiği bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nde henüz emekleme aşamasında bulunan ceza infaz kurumlarının durumları anlaşılmaya çalışılmıştır. Genel olarak Osmanlı'da hapishanelerin durumu pek iç açıcı görünmese de kurumsallaşma adına adımlar atılması için çaba harcandığı ifade edilebilir. Konjonktürel olarak talihsiz bir döneme denk gelmesi nedeniyle bütçe ve denetim açısından yetersizliklerin hapishaneleri standartlaştırmanın önündeki en önemli engel olduğu iddiası yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akman, M. (2004). *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık.
- Aydın, M. A. (2017). *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları.
- Bardakoğlu, A. (1993). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde *Ceza*, (s. 470-478). TDV Yayınevi.
- Bardakoğlu, A. (1997). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde *Hapis*, (s. 54-64). TDV Yayınevi.
- Buzpınar, T. (2006). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde *Nakîbüleşraf*, (s. 322-324). TDV Yayınevi.
- Berkes, N. (2005). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları.
- Demirtaş, M. (2010). *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza*, Birleşik Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi.
- Gündüz, T. (2001). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde *Kahramanmaraş*, (s.192-196). TDV Yayınevi.
- İnalcık, H. (2015). Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu) içinde *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2010). *Osmanlılar (Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler)*, Timaş Yayınları
- İnalcık, H.-Seyitdanlıoğlu, M. (2015). *Tanzimat (Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İpşirli, M. (2003). "Lakap", *TDVİA*, C.27, TDV Yayınevi.
- İşbilir, Ö. (2006). Zindanlar ve Mahkûmlar içinde *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Limni Kalebentleri*, (s. 48-56). (Ed. Emine GÜRSOY NASKALİ-Hilal Oytun ALTUN,), Babil Yayınları.
- Orat, J. A- Çelik, F. (2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S:7, (s. 73-95), (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2018).
- Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017). *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap.
- Öztop, F. (2014). "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Aydın Vilayeti'nde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)", (Yayımlanmış Doktora Tezi), Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, II, III, MEB Yayınevi.

Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak (Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler)*, Kapı Yayınları.

Uyanık, M. Z. (2017). *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*, Hikmetevi Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi.

Yıldız, G. (2012). *Mapusâne (Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni 1839-1908)*, Kitabevi Yayınları.

II. ARŞİV BELGELERİ

BOA. MVL. 676/32/1

BOA. A.] MKT. MHM. 461/15/2

BOA. İ.DH. 672/1,2

BOA. İ.DH.741/60618

BOA. DH. MKT.364/37/2

BOA. DH. TMIK. S. 13/13/1,2,3-1, 3-3.

BOA. DH. TMIK. S. 56/9/1,2

BOA. DH. MKT. 2808/10//1,3

BOA. ML. EEM. 1048/10/1-6

BOA. DH. MB. HPS. 44/438/1

BOA.DH.MB.HPS. 8/67/1, 2-1, 2-2, 3, 4-1, 4-2, 5, 6

BOA. DH. MB. HPS. 45/16/1

BOA. DH. MB. HPS. 43/47/1, 2-1, 2-2

BOA. DH.MB.HPS. 61/34/1, 2-1, 2-2, 3

BOA. DH.MB.HPS. 63/40/1,2

BOA. DH. MB. HPS. M. 30/9/1,2,3,4,5

BOA.Y.A. HUS. 162/125/1,3

BOA. DH. MKT. 1654/20/1

BOA.DH.MKT. 1659/48/1

BOA. DH. MKT. 1698/83/1

BOA. DH. MKT.1692/135/1

BOA. HR.TH. 176/82/1

BOA. DH. TMIK. M. 39/36/3

BEO. 1211/90790/1

BOA. DH. TMIK. M. 103/37/3

BOA. DH. TMIK. M. 103/58/1,2

BOA. DH. TMIK. M. 114/2/2,3,4,5,6,7

BOA. DH. MUI. 121/11/1

BOA. DH. MUI. 137/23/1,2
BOA. DH. MUI. 91/1/53/1,2
BOA. DH. EUM. EMN. 17/14/1
BOA. DH. TMIK. M. 9/5/1
BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 42/40/1
BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 43/38/1
BCA. KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI 17/80/14
BOA. A.] MKT.653/10/2,4,5,6
BOA: Y.A.HUS.162/125/1,2,3
BOA. DH. MKT. 302/58/1
BOA. DH.MKT. 2487/130/1
BOA. DH. İD. 27/16/1, 2-1, 2-2, 3-1, 3-2
BOA. DH. MB. HPS. 144/59/1
BOA. DH.MB.HPS. 85/39/1,2
BOA. DH. MB. HPS. 90/70/2
BOA. DH. MUI. 91/1/53/1,2
BOA. DH. MUI. 121/11/1,2,3
BOA. BEO.3835/287565/2,3,4